

de verantwoordelijkheid van bankiers en geldschieters zoals de Rapondi nog lang niet ontsluit is. Bart Lambert duidt in elk geval op een coherente, originele en overtuigende manier de opgang en het succes van deze ene laatmiddeleeuwse bankier. Of hiermee ook het falen van zoveel anderen is verklaard, toch een essentieel onderdeel van de vraagstelling, blijft door het ontbreken van een uitgesproken theoretische en comparatieve insteek (op de conclusies na) een open vraag. Ook de politieke invloed van de Rapondi verdwijnt wat naar de achtergrond naast al het financiële geweld, hoewel sporadisch gehint wordt op het belang van Dino als diplomaat en *power broker* of zelfs bij de Bourgondische moord op de Armagnac Lodewijk van Orléans in 1407 (p. 92, 103-105, 127-129).

Deze vaststellingen roepen om verder onderzoek en doen op zich geen afbreuk aan de verdiensten van dit boek. Het financiële reilen en zeilen van de Rapondi, voorbeeldig gereconstrueerd vanuit een handvol archieven in binnen- en buitenland, is niet alleen van groot belang voor de Brugse geschiedenis, maar ook en vooral voor een goed begrip van deze cruciale decennia in de laatmiddeleeuwse Europese geschiedenis. Dat deze studie een zo breed mogelijk publiek verdient, staat dan ook buiten kijf. Of een integrale vertaling van de onderliggende licentiaatsverhandeling, niet toevallig bekroond met de Dexia prijs voor geschiedenis 2005, hiertoe de beste keuze was, moet nog blijken. Waar de talrijke neerlandismen en nodeloos ingewikkelde zinnen de autochtone lezer vermoedelijk minder zullen storen, zullen zij ongetwijfeld een aantal Angelsaksische lezer tegen de borst stuiten.

*Jord Hanus*

*Universiteit Antwerpen*

Hans Renders, Lisa Kuitert en Ernst Bruinsma (eds.), *Inkpatronen. De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2006) 432 p. ISBN 9023419480

Over de Tweede Wereldoorlog zijn inmiddels wereldwijd al meer dan 50.000 boektitels verschenen. Een overzichtswerk over het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen ontbrak echter nog. Aan de zogenoemde foute uitgeverijen was wel al enige aandacht besteed, denk daarbij bijvoorbeeld aan het werk van Adriaan Venema, maar over andere, minder in opspraak geraakte uitgeverijen, was tot op heden weinig op papier gesteld. Volgens Hans Renders, Lisa Kuitert en Ernst Bruinsma gaat het bij dit boek om het 'praktische en ideologische reilen en zeilen' in oorlogstijd. De belangrijkste vragen die men hierbij probeert te beantwoorden zijn: Werden er oorlogswinsten gemaakt? Hoe zat het met de censuur en de papierschaarste of was het boekbedrijf destijds gewoon *business as usual*?

In de vraagstelling zit volgens mij dan ook al gelijk het probleem. Wat wil men eigenlijk weten? Hoe de uitgeverijen bedrijfseconomisch gefunctioneerd hebben of hoe ze hebben meegewerkt met de Duitse censuur? Dat lijken me twee totaal verschillende vragen, die in onderlinge samenhang best interessant zouden kunnen zijn, maar tegelijkertijd ook een verschillende aanpak vergen. De opzet van het boek is om dertien verschillende auteurs uit België en Nederland ieder één uitgeverij te laten beschrijven. De oorlogsgeschiedenis van Nederland en België verschilt echter zo sterk – en die van de gekozen uitgeverijen misschien nog wel meer – dat het tamelijk

ingewikkeld wordt om een zinnig antwoord te geven op de gestelde vragen. Volgens de redacteurs variëren de uitgeverijen van 'anti-fascistisch en illegaal, neutraal, lab-bekakkerig of collaborerend tot rabiaat nationaal-socialistisch'.

Na twee inleidingen en dertien kleine oorlogsgeschiedenissen verwacht ik dan een afsluitend en concluderend hoofdstuk waarin de vraag beantwoord wordt of collaboratie – of van mijn part accommodatie – loont. Maar helaas, daarin voorziet dit boek niet. De lezer van dit prachtig uitgegeven boek – daarvoor is het door De Bezige Bij uitgegeven werk zelfs in Berlijn genomineerd – moet na vierhonderd pagina's zijn eigen conclusies maar trekken. Ik denk evenwel dat dan de meeste lezers al zijn afgehaakt en zich nog steeds afvragen wat nu het (inkt)patroon is van al deze losse verhalen.

Valt er dan inhoudelijk niets positiefs te melden over dit boek? Zeker wel. Ondanks de verschillen in kwaliteit en aanpak, wat natuurlijk onvermijdelijk is bij een dergelijke bundel, staan er heel leesbare en interessante verhalen in. Opmerkelijk en leerzaam vond ik bijvoorbeeld de enorme verschillen tussen Nederland en België wat betreft de uitwerking van de Duitse nationaal-socialistische cultuurpolitiek. Het blijkt dat de censuur in België veel minder ingrijpend was dan in Nederland. Tegelijkertijd valt echter op hoeveel er in Nederland nog wel uitgegeven mocht worden ondanks de beperkingen van de kant van de bezetter. Zo bleef er bij de Arbeiderspers, ondanks de 'gelijkschakeling' van de uitgeverij, literatuur verschijnen van marxistische en socialistische auteurs zoals Herman Gorter, Maxim Gorki en Jef Last.

Verder verbaasde het me hoeveel er werd gelezen, en dus uitgegeven, tijdens de oorlog, ondanks de papierschaarste en censuur. De bijdrage van Otto Lankhorst over de katholieke uitgeverij het Spectrum vond ik in dit verband het meest interessant. Volgens een brochure van de uitgeverij uit november 1940 werd er meer gelezen in Nederland sinds het begin van de oorlog, en zou er nog meer gelezen worden, omdat de lange avonden gevuld moesten worden en er veel geld bespaard werd op andere dingen die men eenvoudigweg niet kon kopen. Het zou het Spectrum geen windeieren leggen. De in 1935 opgerichte uitgeverij was tot het begin van de oorlog altijd een financieel zwakke onderneming geweest, maar zou tijdens de bezetting, zeker tot en met 1943, hoge omzetten draaien en zodanige winsten maken dat het eigen vermogen aanzienlijk verbeterde.

Tot slot viel me bij lezing van *Inktpatronen* op dat schrijven over de Tweede Wereldoorlog nog altijd een gevoelige kwestie is. Zo wordt George Kettmann, oprichter en eigenaar van de nationaal-socialistische uitgeverij de Amsterdamsche Keurkamer, in Gerard Groenevelds bijdrage bovenal een nationaal-socialistische wereldverbeteraar genoemd. Dit laatste predikaat vind ik toch wat te veel van het goede voor een fanatieke ss'er en uitgever van de onverkorte versie van *Mijn Kamp* van Adolf Hitler. Daartegenover veroordelen Jan Struyk en Ernst Bruinsma de uitgeverspolitiek van de Vlaamse uitgeverij Manteau als een milde vorm van accommodatie (ze bedoelen in dit verband volgens mij collaboratie), omdat ze daar gewoon doorgingen met het uitgeven van kwalitatief hoogwaardige literatuur. Voor hen het ultieme bewijs dat uitgevers voor alles zakenmensen zijn. Hierbij vraag ik me dan af: wat had u dan gedacht en was er destijds een alternatief? Vanzelfsprekend was ook het boekbedrijf tijdens de oorlog *business as usual* en volgens de verschillende bijdragen in deze prachtig vormgegeven bundel blijkbaar voor de meeste uitgeverijen ook een *booming business*.